

ОМАНА ЯК ВІДНОСНА ПІДСТАВА НЕДІЙСНОСТІ ШЛЮБУ

DELUSION AS RELATIVE GROUNDS OF INVALIDITY OF MARRIAGE

Гопанчук В.С.,
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
Національної академії внутрішніх справ

Войтенко Т.В.,
здобувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Національної академії внутрішніх справ

У статті розкрито поняття обману та омани, обґрунтовано необхідність їх віднесення до відносних підстав визнання шлюбу недійсним. Запропоновано включити приховання тяжкої хвороби як підставу недійсності шлюбу до загальної підстави – введення в оману. Обґрунтовано необхідність встановлення строку позовної давності для вимоги про визнання шлюбу недійсним із підстав введення в оману.

Ключові слова: омана, обман, відносні підстави недійсності шлюбу, приховування хвороби, позовна давність.

В статье раскрыто понятие обмана и заблуждения, обосновано необходимость их отнесения к относительным основаниям для признания брака недействительным. Предложено включить сокрытие тяжкого заболевания как основание недействительности брака в состав общего основания – введения в заблуждение. Обосновано необходимость установления срока исковой давности к требованиям о признании брака недействительным по основаниям введения в заблуждение.

Ключевые слова: обман, заблуждение, относительные основания недействительности брака, сокрытие заболевания, исковая давность.

The article deals with the concept of deception and delusion, substantiated the need for their treat to a relative (not mandatory) reason to invalidation. Prompted to enable hiding of severe illness as grounds for nullity of marriage to a common reason is misleading. Substantiated the necessity of establishing the term of limitation for claims for invalidation in relation with the introduction of misleading.

Key words: delusion, deception, relative grounds of invalidity of marriage, hiding illness, term of limitation.

Постановка проблеми. Нині вагітність жінки є розповсюдженим приводом до укладення шлюбу. Водночас згідно з діючими нормами Сімейного кодексу України вагітність дружини від іншого чоловіка не є підставою для визнання шлюбу недійсним. Чоловік, який уклав шлюб із вагітною від іншого чоловіка жінкою, залишається юридично незахищеним з огляду на те, що укладений ним шлюб не може бути визнаний недійсним у силу статей 40 та 41 Сімейного кодексу України. Такий шлюб у силу застережень, що містяться в статті 110 Сімейного кодексу України, не може бути розірваний під час вагітності дружини та протягом року з дня народження дитини. Така ситуація яскраво демонструє необхідність законодавчого врегулювання питання визнання шлюбу недійсним, укладеного внаслідок введення в оману. Сучасний розвиток відносин також показав необхідність законодавчого врегулювання питання недійсності шлюбу, укладеного з особою, що змінила стать. Медична статистика засвідчує збільшення кількості спадкових хвороб, що свідчить про необхідність удосконалення врегулювання питання про недійсність шлюбу, укладеного з особою, яка приховала вади здоров'я. Великий спектр невіршених проблем свідчить про актуальність досліджуваного питання.

Метою статті є дослідження омани та обману як відносних підстав визнання шлюбу недійсним у судовому порядку.

Стан дослідження. Обман та омана були предметом багатьох наукових досліджень. Зокрема прихильниками включення їх до підстав визнання шлюбу недійсним є З.В. Ромовська, В.О. Гончаренко, Є.О. Харитонов, О.І. Сафончик, Л.М. Баранова, В.І. Борисова, І.В. Жилінкова, О.Ю. Бикова. Такої ж позиції дотримуються російські вчені М.В. Антоська, І.О. Трофимець, Л.М. Пчелінцева.

Виклад основного матеріалу. Поклавши в основу теорію поділу правових актів, укладених із порушенням вимог закону, на абсолютно недійсні (нікчемні) та відносно недійсні (оспорювані), шлюби, які були укладені всупереч вимогам закону, поділяють на три категорії: «шлюб є недійсним», «шлюб визнається судом недійсним», «шлюб може бути визнаний судом недійсним» [1, с. 99].

До категорії «шлюб може бути визнаний судом недійсним» відносяться шлюби, які можуть або не можуть бути визнані судом недійсними залежно від обставин справи.

До вказаної категорії шлюбів стаття 41 Сімейного кодексу України відносить шлюби, зареєстровані між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною з порушенням вимог про попереднє скасування усиновлення; між двоюрідними братом та сестрою; між тіткою, дядьком та племінником, племінницею; з особою, яка приховала свою тяжку хворобу або хворобу, небезпечну для другого з подружжя та (або)

їхніх нащадків; з особою, яка не досягла шлюбного віку і якій не було надано права на шлюб.

Водночас передбачені статтею 41 Сімейного кодексу України випадки, коли шлюб може бути визнаний недійсним залежно від обставин справи, вже не відповідають сучасному стану справ та підлягають доповненню.

Науковці майже одноставно називають оману та обман як підстави визнання шлюбу недійсним. Висловлювалася думка, що обман та омана повинні бути обов'язковими підставами визнання шлюбу недійсним у судовому порядку (стаття 40 Сімейного кодексу України), на жаль, обґрунтування такої позиції не наводяться [2, с. 119; 3, с. 73–74; 4, с. 131; 5, с. 99].

Під оману, як правило, розуміється неправильне суб'єктивне сприйняття чого-небудь, помилкове уявлення особи, що одружується, щодо певних обставин укладення шлюбу. Обман відрізняється від омани тим, що є активною дією особи, яка спрямована на іншу особу [2, с. 119–120].

Обман – це навмисне введення в оману особи, що одружується [5, с. 99].

При цьому обман може виражатися як у здійсненні певних дій, так і у формі заперечення наявності обставин, які можуть перешкодити укладенню шлюбу або у формі приховування таких обставин.

Дійсно, обман та омана є тими чинниками, які прямо впливають на волю особи щодо укладення шлюбу. Якщо вважати, що добровільність шлюбу передбачає взаємну та виважену готовність до утворення сім'ї, то виявлений обман чи омана може призвести до небажання таку сім'ю зберігати. Водночас обман чи омана, за винятком випадків введення в оману щодо самої події реєстрації шлюбу, на нашу думку, не можуть бути абсолютними підставами для визнання шлюбу недійсним.

Так, якщо порівняти обман чи оману з примусом, то останній свідчить про порок волі на укладення шлюбу, усвідомлення якого потерпілою особою настає до укладення шлюбу, а усвідомлення застосування обману та омани виникає після укладення шлюбу. Отже, у момент реєстрації шлюбу, особа, щодо якої застосовано нечесну поведінку, діяла вільно, свідомо та безумовно. Відповідно, шлюб було укладено з дотриманням принципу добровільності, а відтак такий шлюб може й не бути визнаний недійсним у судовому порядку.

Таким чином, якщо виявлений обман чи омана в шлюбі порушують права потерпілої сторони, така особа може звернутися до суду з позовом про визнання шлюбу недійсним. У такому випадку, на нашу думку, шлюб може бути визнано недійсним лише в разі встановлення судом, що позивач не дав би згоду на укладення шлюбу, якби йому було відомо про дійсні обставини, щодо яких його було введено в оману чи обмануто.

Відповідно, ми не погоджуємося з думкою про те, що обман та омана є підставами для визнання шлюбу недійсним у порядку статті 40 Сімейного кодексу України, та, відповідно, вважаємо, що виявлення обману чи омани може бути підставою для визнання

шлюбу недійсним в порядку статті 41 Сімейного кодексу України.

Що стосується введення в оману щодо юридичного акта вступу в шлюб, то такий випадок, на нашу думку, слід відносити до випадку порушення принципу добровільності шлюбу на момент його укладення та до підстав визнання шлюбу недійсним у порядку статті 40 Сімейного кодексу України. Наприклад, особа в силу мовних чи релігійних відмінностей не змогла відрізнити процедуру реєстрації шлюбу від обряду вінчання чи тренування церемонії реєстрації шлюбу, а тому надала згоду на правочин, не усвідомлюючи, що це реєстрація шлюбу. Або особу було обмануто щодо самої реєстрації шлюбу, проставлення особистого підпису під приводом надання згоди та проставлення підпису у відомостях про обізнаність із правилами поведіння в органах реєстрації актів цивільного стану під час реєстрації шлюбу тощо.

Тобто у випадку введення в оману щодо акту вступу в шлюб особа зовні діє добровільно, водночас її воля не спрямована на настання правових наслідків реєстрації шлюбу. Однак, вважаємо, оману щодо акту реєстрації шлюбу не слід виділяти в окрему підставу для визнання шлюбу недійсним у порядку статті 40 Сімейного кодексу України, оскільки частина 1 цієї статті виразом «зареєстрований без вільної згоди жінки та чоловіка» має на увазі всі випадки реєстрації шлюбу без вільної взаємної згоди осіб, коли хоча б один із подружжя діяв несвідомо, не розуміючи всіх наслідків реєстрації шлюбу й виникнення подружніх прав та обов'язків.

Обставинами, щодо яких було введено в оману чи обмануто, можуть бути обставини, не пов'язані з особистими якостями особи, які мають для іншого з подружжя вагоме значення.

Наша думка небезпідставна, оскільки в науковій літературі знаходимо дещо схожу позицію. Так, В.О. Рясенцев називає достатньою підставою для визнання шлюбу недійсним оману, яка стосується особистості іншого з подружжя або юридичного акту вступу в шлюб, а омана або обман щодо фактів, які стосуються особистих якостей та стану одного з подружжя, не повинні розглядатися як підстави недійсності шлюбу [6, с. 143].

Підтримуючи аналогічну точку зору, Г.М. Свердлов зазначав, що відсутність тих чи інших якостей подружжя, які малися на увазі під час укладення шлюбу, більш правильно обговорювати у зв'язку з неможливістю подальшого подружнього життя в справі про розірвання шлюбу, а не як самостійну підставу визнання шлюбу недійсним [7, с. 58].

М.В. Антокольська пропонує визначати суттєвою також оману щодо моральних характеристик одного з подружжя, наприклад, шлюб із повією чи з особою, засудженою за злочин [5, с. 120]. О.Ю. Бикова вказує, що істотною (а отже, достатньою) для визнання шлюбу недійсним є помилка щодо професії майбутнього подружжя, його соціального й майнового стану [4, с. 133].

І.А. Трофимець із приводу істотності обставин зазначає, що визначити критерії істотності в законі

неможливо в силу того, що значимі обставини в одному випадку можуть бути абсолютно нікчемними в іншому. Якщо все ж таки застосовувати аналогію з угодами й розглядати обов'язковою умовою дійсності шлюбу відповідність волевиявлення дійсній волі особи, то за наявності примусу має місце порок волі, оскільки в особи немає дійсного наміру на укладення шлюбу, хоча волевиявлення й спрямоване на здійснення юридичного акту. За обману й омани воля й волевиявлення співпадають, але формування внутрішньої волі особи відбувається під впливом викривлених уявлень про якісь факти. Такі факти повинні мати істотний для подружніх відносин характер [8, с. 153].

Слід погодитися з висловлюванням О.О. Красавчикова, що «...принципової різниці (із точки зору змісту неправильного уявлення людини про реальну дійсність) між обманом та оманю немає [9, с. 207].

Таким чином, обман чи введення в оману щодо обставин, які для іншого з подружжя мають істотне значення й не пов'язані з особистими якостями особи, повинні бути включені до підстав, з яких шлюб може бути визнаний недійсним у судовому порядку.

Як нами вже зазначалося, оманю є неправильне суб'єктивне сприйняття чого-небудь, помилкове уявлення особи, що одружується, щодо певних обставин укладення шлюбу. Таким чином, приховуючи відомості про свій стан здоров'я, один із подружжя вводить іншого в оману, адже створює його помилкове уявлення про відсутність хвороб. Отже, можна зробити висновок про те, що приховування відомостей про стан здоров'я одним із подружжя, є введенням в оману щодо обставин, які можуть мати істотне значення для іншого з подружжя та вплинути на його згоду вступити у шлюб.

Відповідно, постає питання поєднання таких підстав для визнання шлюбу недійсним, як введення в оману щодо істотних обставин та приховування відомостей про стан здоров'я одним із подружжя.

Крім того, зарубіжна практика дає нам підґрунтя для розширення змісту обставин, щодо яких може бути введено в оману, та вказує на таку підставу, як зміна статі.

Факт зміни статі одним із членів подружжя до укладення шлюбу, про що не було відомо іншому з подружжя на момент укладення шлюбу, у силу вимог Сімейного кодексу України про різностатевість наразі не є підставою для визнання шлюбу недійсним. Імовірно, дізнавшись про попередню зміну статі іншим із подружжя, особа може звернутися до суду з позовом про визнання шлюбу недійсним із підстав приховування факту зміни статі. Така підстава чинним Сімейним кодексом України не передбачена.

Водночас, якщо вважати правильною нашу позицію про необхідність включення до «відносних» підстав недійсності шлюбу таку підставу, як введення в оману, цілком доцільним є включення в зміст такої підстави й приховування факту зміни статі.

Таким чином, вихід із ситуації, коли відсутнє законодавче регулювання питання наслідків укладення шлюбу з особами, які змінили стать, ми знову ж таки

вбачаємо в доповненні підстав недійсності шлюбу такою підставою, як введення одного з подружжя в оману, зокрема в оману щодо біологічної статі членів подружжя.

Висновок суду про те, чи є ті чи інші обставини істотними в конкретній життєвій ситуації, повинен робити суд, керуючись суб'єктивним критерієм, та може прийти до позитивного висновку лише тоді, коли встановлені обставини справи свідчитимуть про те, що суттєво вплинули на згоду одного з подружжя укласти шлюб. Це означає, що одні й ті ж обставини по-різному сприймаються тими чи іншими особами, тому можуть мати різний вплив на свідомість особи та бажання укласти шлюб із тією чи іншою особою, наприклад: приховування тяжкої хвороби чи хвороби, небезпечної для другого з подружжя чи їхніх нащадків; введення в оману щодо соціального чи майнового стану; приховування попередніх шлюбів, наявності дітей, факту вагітності від іншого чоловіка, зміни статі тощо.

Обман та омана є підставами визнання шлюбу недійсним за законодавством зарубіжних країни. Так, законодавство Італії визначає, що підставою недійсності шлюбу є омана щодо особи іншого з подружжя або її особистих якостей. Омана щодо особистих якостей визнається підставою для визнання шлюбу недійсним, якщо той із подружжя, хто заперечує дійсність шлюбу, не дав би згоди на шлюб, якщо йому було б відомо, що інший із подружжя страждає на фізичну або психічну хворобу або аномалії чи відхилення в сексуальній сфері, які перешкоджають веденню сімейного життя; щодо іншого з подружжя вступило в законну силу рішення суду про засудження його за злочини, пов'язані з проституцією; дружина була вагітна від іншого та ввела свого чоловіка в оману стосовно батьківства тощо [10, с. 147–148].

У розрізі розглянутого питання слід звернути увагу й на те, що для недійсності шлюбів, укладених внаслідок обману чи введення в оману щодо істотних для потерпілої сторони обставин, слід встановити строк позовної давності, достатній для того, щоб потерпілий член подружжя дізнався про наявність обману чи омани, а інший член подружжя був «застрахований» від негативних наслідків зі збігом певного часу.

Розглянемо практику російського законодавця. Так, відповідно до частини 3 статті 15 Сімейного кодексу Російської Федерації приховання венеричної хвороби або ВІЛ-інфекції є підставою для визнання шлюбу недійсним. Однак щодо цього правила встановлено позовну давність один рік із дня, коли подружжя дізналося або повинно було дізнатися про приховання другим подружжя хвороби, яка є підставою для визнання шлюбу недійсним.

Висновки. Зважаючи на вищевикладене, на нашу думку, вказану в статті 41 Сімейного кодексу України як самостійну для визнання шлюбу недійсним підставу – введення в оману щодо стану здоров'я – можна розширити шляхом доповнення випадками введення в оману щодо інших істотних обставин. Таким чином, пункт 3 частини 1 статті 41 Сімейного кодексу України виглядатиме так, що шлюб може

бути визнаний недійсним за рішенням суду, якщо він був зареєстрований «з особою, яка приховала свою тяжку хворобу або хворобу, небезпечну для другого з подружжя та (або) їхніх нащадків, або в інший спосіб ввела в оману другого з подружжя щодо інших обставин, які мають істотне значення та не пов'язані з особистими якостями подружжя».

Також вважаємо за правильне встановити строк позовної давності для звернення з позовом про визнання шлюбу недійсним у порядку статті 41 Сімейного кодексу України, а саме один рік із дня, коли один із подружжя дізнався або повинен був дізна-

тися про введення його в оману щодо обставин, які мають для нього істотне значення, та не пов'язані з особистими якостями іншого з подружжя. Таким чином, статтю 41 Сімейного кодексу України пропонуємо доповнити частиною 4 такого змісту: «Позовна давність щодо вимог про визнання шлюбу недійсним із підстав, зазначених у пункті 3 частини 1 цієї статті, встановлюється в один рік із дня, коли один із подружжя дізнався або повинен був дізнатися про введення його в оману щодо обставин, які мають для нього істотне значення та не пов'язані з особистими якостями іншого з подружжя».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України : [науково-практичний коментар] / З.В. ромовська. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – 532 с.
2. Антокольская М.В. Семейное право : [учебник] / М.В. Антокольская. – 2-е изд., перераб. и дополн. – М. : Юристъ, 1999. – 333 с.
3. Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України / Є.О. Харитонов (ред.), О.І. Сафончик (упорядн.), В.О. Гончаренко (упорядн.). – Х. : Одиссей, 2006. – 552 с.
4. Бикова О.Ю. Укладення та розірвання шлюбу за законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / О.Ю. Бикова. – Одеса, 2005. – 220 с.
5. Сімейне право України : [підручник] / [Л.М. Баранова, В.І. Борисова, І.В. Жилінкова та ін.] ; за заг. ред. В.І. Борисової та І.В. Жилінкової. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2012. – 322 с.
6. Рясенцев В.А. Семейное право / В.А. Рясенцев. – М. : Юрид. лит., 1971. – 293 с.
7. Свердлов Г.М. Брак и развод / Г.М. Свердлов. – М. : АН СССР, 1949. – 148 с.
8. Трофимец И.А. Актуальные вопросы заключения и прекращения брака на постсоветском пространстве : [монография] / И.А. Трофимец. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 256 с.
9. Красавчиков О.А. Категории науки гражданского права. Избранные труды : в 2 т./ О.А. Красавчиков. – М. : Статут, 2005. – Т. 1. – 492 с.
10. Семейное право Российской Федерации и иностранных государств: основные институты / [Н.И. Гайдаенко-Шер, О.Д. Грачев, В.В. Залесский и др.] ; под ред. В.В. Залесского. – М. : Юринформцентр, 2004. – 310 с.

УДК 347.121.2

ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ, ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЮ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

FEATURES PERSONAL NON-PROPERTY RIGHTS THAT PROVIDE INDIVIDUALIZATION OF THE LEGAL ENTITIES OF PUBLIC LAW

Гуменюк О.І.,

*кандидат юридичних наук,
викладач кафедри цивільного права і процесу
Тернопільського національного економічного університету*

Стаття присвячена дослідженню особливостей особистих немайнових прав, що забезпечують індивідуалізацію юридичних осіб публічного права. На підставі теоретичних розробок визначено зміст особистих немайнових прав, що забезпечують індивідуалізацію юридичних осіб публічного права. Досліджуються особливості права на репутацію юридичних осіб публічного права.

Ключові слова: особисті немайнові права, юридична особа, юридичні особи публічного права, індивідуалізація, право на репутацію.

Статья посвящена исследованию особенностей личных неимущественных прав юридических лиц публичного права. На основе анализа теоретических разработок определяется содержание личных неимущественных прав юридических лиц публичного права. Исследуются особенности личного неимущественного права на репутацию юридических лиц публичного права.

Ключевые слова: личные неимущественные права, юридическое лицо, юридическое лицо публичного права, индивидуализация, право на репутацию.

The article is devoted to the features personal non-property rights that provide individualization of the legal entities of public law. On the basis of the analysis of theoretical workings defining the content of personal non-property rights that provide individualization of the legal entities of public law. The article is also devoted to the features of personal non-property rights of reputation of the legal entities of public law.

Key words: personal non-property rights, legal entity, legal entities of public law, individualization, right to reputation.